

Д. М. Колечкоаспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0009-0004-7866-3119

ПРОБЛЕМНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ СТЯГНЕННЯ ТА ВИКОНАННЯ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ПОДРУЖЖЯ ТА ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї

Спрощення судових процедур відповідає сучасним реаліям життя та триваючим інтеграційним процесам в Україні, згідно до Угоди про асоціацію з ЄС. В межах адаптації національного законодавства до європейських стандартів правосуддя поступово реформується, як процесуальне законодавство, так й норми матеріального права. Водночас кожна процесуальна реформа потребує ґрунтовного осмислення з точки зору її доцільності для досягнення основної мети – забезпечення ефективного захисту прав, особливо у тих випадках, коли об'єктом такого захисту є важливі соціальні права, зокрема право на утримання.

Перебування у стадії активних трансформаційних змін є складним етапом для всієї правової системи, оскільки воно вимагає постійних наукових досліджень і моніторингу наслідків законодавчих реформ, особливо тоді, коли змінюється процедура захисту прав. Саме тому дане дослідження становить як доктринальний науковий, так і практичний інтерес.

Метою цього наукового аналізу є дослідження процесуальних аспектів пред'явлення та виконання вимог про стягнення аліментів на утримання подружжя та інших членів сім'ї з урахуванням доцільності розгляду таких вимог у межах спрощених судових процедур – наказного або спрощеного позовного провадження. Вид процесуального провадження залежить від матеріальних особливостей справи (суб'єктного складу, підстав позову тощо) та визначає форму судового рішення, що, у свою чергу, впливає на порядок його виконання.

Завданням дослідження є не лише аналіз чинного процесуального механізму розгляду справ щодо всіх видів аліментних зобов'язань, а й здійснення наукової оцінки таких справ з огляду на можливість застосування спрощених судових процедур, коли матеріально-правові підстави дозволяють їх використання у процесуальних правовідносинах. Враховуючи певні законодавчі зміни в інституті аліментних зобов'язань – особливо у справах, що стосуються утримання одного з подружжя, – у деяких випадках більш логічним видається застосування наказного провадження, тоді як в інших – найбільш доцільним залишається загальне позовне провадження.

Ключові слова: аліменти; аліменти подружжя; аліментні зобов'язання; аліменти щодо інших членів сім'ї; наказне провадження; спрощене провадження; цивільний процес.

Постановка проблеми. В умовах військової агресії РФ доступ до правосуддя ускладнений різними факторами – припиненням діяльності суду у зв'язку з ліквідацією, веденням на території його юрисдикції активних бойових дій чи повним знищенням приміщення суду тощо.

З іншого боку, вимушене переміщення чи біженство суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин або перебування сторони чи третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерорис-

тичної операції, стає потенційною загрозою ускладнення судового розгляду справ.

За таких обставин швидкий розгляд справи або розгляд за відсутності сторін, що можливий у спрощеному чи наказному провадженні, видається додатковою гарантією реалізації права на утримання як об'єкта захисту аліментних зобов'язань.

Крім того, військова агресія рф ускладнила процес адаптування національного законодавства до європейських стандартів, але не зупинила його. Саме тому продовжуючи наукове переосмислення існуючої правової доктрини на відповідність європейським стандартам,

назрілою є потреба дослідити чи потребують спрощення судових процедур справи про стягнення аліментів подружжя та інших членів сім'ї.

Законодавство передбачає розгляд справ в порядку спрощеного та наказного провадження для справ про стягнення аліментів щодо дитини, у разі відсутності спору про батьківство, але, аналогічні вимоги щодо утримання подружжя, інших членів сім'ї розглядаються в порядку загального позовного провадження.

Згідно Рекомендаціям Ради Європи спрощення судових процедур – є одним з напрямків підвищення ефективності здійснення правосуддя, але тільки, якщо такий розгляд не звужує процесуальних засобів реалізації повноцінного судового розгляду для здійснення захисту цивільного права. Тому, наукове осмислення доцільності спрощення судового провадження справ має бути спрямоване на пошук балансу між забезпеченням оперативності судового розгляду та збереженням належних гарантій захисту прав учасників процесу, що дозволить помірковано адаптувати національні судові процедури до європейських стандартів правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як правило більша увага наукових дослідників приділялась аліментним зобов'язанням щодо дітей. Праці таких вчених, як М. В. Вербіцька, В. К. Антошкіна, Л. В. Афанасьєва, В. І. Борисова, В. Ю. Євко, В. О. Кожевнікової, О. В. Михальнюк, Я. В. Новохатської, О. І. Сафончик, В. І. Труби, Е. Д. Ханович та інших, присвячені питанням аліментів, у першу чергу дітей.

Метою наукового дослідження є дослідити матеріально-правові підстави утримання подружжя та інших членів сім'ї з точки зору доцільності їх розгляду в порядку спрощеного або наказного проваджень.

Завданнями статті є здійснення наукового аналізу матеріально-правових підстав утримання подружжя та інших членів сім'ї, визначення співвідношення матеріально-правових і процесуальних елементів у справах про утримання, а також, оцінення можливості застосування спрощеного чи наказного провадження до таких справ у контексті європейських стандартів судочинства.

Виклад основного матеріалу. Дослідженню процесуальних та виконавчих особливостей аліментних зобов'язань подружжя та інших членів сім'ї приділялась значно менша увага. На рівні дисертаційних досліджень останніх років це питання розглядалося Т. П. Красівітною, проте переважно з позицій матеріального права [1].

Матеріальне право без його дієвого процесуального захисту та виконання є нереалізованим. У свою чергу, цивільний процес, як найефективніша форма його захисту, без матеріального права є безпредметним. Вид провадження залежить від матеріально-правових підстав позову, що зумовлюють необхідність застосування спеціального порядку його здійснення, тобто безпосередньо виду провадження. Тому дослідження їх взаємозв'язку дає уявлення про повну картину, яка постає перед судом під час розгляду справи.

Отже, справи про стягнення усіх видів аліментів здійснюється в порядку цивільного судочинства, відповідно ст. 19 Цивільного процесуального кодексу – далі ЦПК України [2].

Як зазначає ст. ст. 161, 274 ЦПК України справи про стягнення аліментів на дитину розглядаються в порядку наказного, спрощеного проваджень у випадку відсутності спору про батьківство. Отже, усі інші справи щодо стягнення аліментів, у тому числі стягнення аліментів подружжя, інших членів сім'ї розглядаються в порядку позовного провадження.

Останнє положення з точки зору спрощення судових процедур, потребує переосмислення.

Підвищення ефективності відправлення правосуддя здебільшого проявляється у спрощенні та прискоренні судових процедур, з одночасним захистом від зловживань чи маніпулювань задля затягування судового процесу, як наголошують науковці, аналізуючи поняття спрощених судових процедур [3, с. 279].

Спрощення судових проваджень має своєю метою швидке, позбавлене зайвих формальностей винесення рішення без особистих явок до суду чи надмірних витрат, як рекомендує Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 року в Рекомендації № R (81) 7. Але, впровадження такого спрощення може здійснюватися тільки, якщо це не порушує основних принципів судочинства. Як зазначає І.О. Бут, в контексті практики ЄСПЛ відмова в проведенні усного слухання може бути виправдана лише в окремих випадках : 1) коли відсутній спір про факти; 2) якщо суд може справедливо й обґрунтовано розглянути та вирішити справу на підставі відповідних процесуальних документів сторін та інших письмових матеріалів; 3) за мовчазної згоди сторін у справі або ж за наявності відповідних клопотань судовий розгляд справи тощо [4, с. 279].

Отже, з урахуванням такого контексту доцільності спрощених судових процедур слід розглянути можливість застосування спрощеного порядку розгляду справ про стягнення аліментів подружжя та інших членів сім'ї.

Щодо утримання подружжя. Матеріально-правові підстави права на утримання подружжя регулюються ст. ст. 74–76 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [5]. Юридичний склад таких позовів, як зазначає В.Ю. Євко, становлять загальні та спеціальні матеріально-правові підстави, де до загальних належать: 1) непрацездатність одного з подружжя; 2) його нужденність; 3) платоспроможність іншого з подружжя; а до спеціальних – 1) вагітність дружини; 2) проживання з одним із подружжя дитини віком до трьох років; 3) проживання з одним із подружжя дитини віком до шести років, яка має вади фізичного або психічного розвитку; 4) проживання та опікування одним із подружжя дитиною з інвалідністю, яка не може обходитися без постійного стороннього догляду [6, с. 158].

Така підстава, як нужденність або потреба у матеріальній допомозі у справах про стягнення усіх видів аліментів є практично ключовою, що оцінює суд при ухваленні рішення. Це є зрозумілим з урахуванням цільового призначення аліментних зобов'язань. Проте законодавець у 2024 році змінив підхід до змісту поняття потреби у матеріальній допомозі у справах про стягнення аліментів подружжя, визнавши неконституційним ч. 4 ст. 75 СК. До визнання неконституційним положення данної норми, потреба у матеріальній допомозі вважалась наявною, якщо у кредитора були відстуні доходи на рівні прожиткового мінімуму. Такої ж позиції дотримувалася й судова практика. Наприклад, у правовій позиції Верховного Суду від 16 серпня 2017 р. у справі № 6-1111цс17 зазначено, що один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія чи інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом [7]. Сьогодні законодавець не прив'язує потребу у матеріальній допомозі тільки к рівню прожиткового мінімуму, а покладає на суд вимогу в кожному конкретному випадку присудження аліментів подружжя досліджувати підстави для задоволення позову.

Так, в своєму рішенні Конституційний Суд у п. 2.5, визнаючи положення ч. 4 ст. 75 неконституційним, зазначив, що потребу в матеріальній допомозі за наявності спору слід визначати в судовому порядку у кожному конкретному

випадку шляхом зіставлення доходів і витрат позивача та відповідача, а також перебування в особи (відповідача) на утриманні інших осіб (батьків, дітей від інших шлюбів тощо), що дасть можливість повною мірою визначити матеріальну потребу одного з подружжя і можливості іншого з подружжя в наданні утримання (аліментів) та забезпечить тому з подружжя, хто є непрацездатним і потребує матеріальної допомоги, можливість її отримати. Призначення особі відповідної пенсії або іншої соціальної виплати не може залежати від виплат, які здійснює один із подружжя на утримання іншого з подружжя [8].

Тобто слід дійти висновку, у справах про стягнення аліментів одного з подружжя законодавець зобов'язує в кожній конкретній справі здійснити аналіз та доказування неспроможності самостійно здійснювати кредитором свого утримання, його потребу у матеріальній допомозі. А отже й існує необхідність повноцінного процесу доказування, що можливе лише у справах позовного провадження.

Тому видається, що за попередньою редакцією ч. 4 ст. 75 СК України наказне провадження як вид було б можливим та доцільним з урахуванням граничної межі – прожиткового мінімуму, що, в принципі, можливо було б довести у порядку наказного провадження (хоча, на наш погляд, більш доцільним був би спрощений порядок розгляду таких вимог). Натомість за чинною редакцією це не видається можливим.

Проте особливе місце серед спеціальних підстав виникнення права на утримання посідає вагітність дружини та проживання з дружиною дитини у віці до трьох років. Вірно зазначає В. Ю. Євко, що закріплене в ст. 84 СК України право на утримання дружини складається з двох самостійних правомочностей – право вагітної дружини на утримання від чоловіка та право на утримання вагітної жінки, з якою проживає дитина у віці до трьох років [6, с. 158]. Окрім того, ч. 4 даної норми закріплює, що таке право незалежить від того, чи працює дружина, та від її матеріального становища, за умови, що чоловік може надавати матеріальну допомогу.

Отже, стосовно такої спеціальної категорії справ щодо стягнення аліментів на утримання вагітної дружини та вагітної дружини у випадку проживання з нею дитини у віці до трьох років розгляд справ у наказному провадженні здається логічним. Доказами у зазначених справах є фактично беззаперечні факти – зареєстрований шлюб, вагітність або проживання дитини

разом із вагітною дружиною, а також обґрунтування невиконання обов'язку щодо добровільного утримання з боку чоловіка. Така позиція була вперше висунута В. М. Притуляком, який обґрунтовує необхідність розгляду зазначених справ у порядку наказного провадження, спираючись на те, що до суду не потрібно подавати жодних доказів необхідності матеріальної допомоги дружині, а допомога призначається лише за фактом звернення до суду [9, с. 85]. Окрім того, така позиція підтримується й іншими вченими, зокрема Н. В. Волковою та Д. А. Шкорупеєвим [10, с. 42].

Щодо утримання інших членів сім'ї, то узагальнюючи норми Глави 22 СК України слід виокремити такі матеріально-правові особливості, що впливають на процес доказування в зазначених справах та, як наслідок вимагають тий чи інший вид провадження, як суб'єктний склад та умови за якими можливо звернення за аліментами.

Перелік суб'єктів в таких матеріально-правових відносинах є вичерпним та відносиним. Має субсидіарний характер, тобто аліментні зобов'язання у таких суб'єктів можуть виникати тільки тоді, коли відсутні безпосередньо зобов'язані особи, що повинні в першу чергу утримувати інших членів сім'ї та родичів, тобто батьки, подружжя чи повнолітні діти. Виокремлюють наступні підстави виникнення таких аліментних зобов'язань: 1) родинні зв'язки між отримувачем аліментів та платником (дід, бабка – онуки, брати, сестри); 2) юридичний зв'язок за властивістю (вітчим, мачуха, падчериця, пасинок); фактичне утримання та виховання неповнолітніх. До аліментних зобов'язань другої черги належать зобов'язання з взаємного утримання баби, діда, прабаби, прадіда, онуков та правнуків, братів та сестер, а до аліментних зобов'язань третьої черги належать зобов'язання з взаємного утримання мачухи, вітчима, падчериці, пасинка, фактичних вихователів та вихованців.

Як наслідок, на суд покладається обов'язок виключити можливість виникнення основних аліментних зобов'язань (аліментних зобов'язань першої черги), та перевірити підстави виникнення другої, чи третьої черги. Що вже є додатковою обставиною, що зумовлює складний юридичний склад предмету доказування.

Сукупність матеріально-правових вимог, що суд зобов'язаний встановити в справах про стягнення аліментів щодо інших членів сім'ї ускладнюється не тільки різноманітністю суб'єктного складу, а й сукупністю тих умов – обста-

вин, що складають предмет доказування, що в кожній справі постає перед судом, як завдання дослідження та доведення. Та, як вбачається з аналізу норм СК України перелік таких умов утворює складний юридичний склад, що свідчить про наявність спору про право, унеможливорює розгляд та вирішення справи на підставі лише процесуальних документів сторін та інших письмових матеріалів, та має потенційні умови пред'явлення зустрічного позову, що унеможливорює спрощений чи наказний порядок розгляду таких справ. Остання теза ґрунтується на тому, що згідно принципу взаємності аліментних зобов'язань, законодавець закріплює можливості звільнення від обов'язку з утримання, що потенційно є підставами для зустрічного позову. Так, ч. 2 ст. 273 СК України зазначає, що суд може звільнити від сплати аліментів осіб, зазначених у статтях 267–271 цього Кодексу, за наявності інших обставин, що мають істотне значення.

Отже, спрощення судових проваджень в справах про стягнення аліментів на інших членів сім'ї вважається недоцільним, з урахуванням складності матеріально-правового складу юридичних підстав аліментних зобов'язань.

Висновки. Проаналізовано чинний порядок стягнення аліментів подружжя та встановлено, що чинне законодавство створює таку конструкцію матеріально-правових підстав стягнення аліментів, що:

- при стягненні аліментів на утримання подружжя доцільним уявляється позовне провадження, оскільки складність предмету доказування, зокрема необхідність включення до аналізу доходів та витрат подружжя, зумовлює повноцінний судовий розгляд, в якому можливо повністю здійснити доказування усіх юридичних фактів аліментного складу;

- при стягненні аліментів на вагітну дружину чи у випадку проживання дитини до 3 років разом з нею, наказний порядок розгляду відповідає принципу спрощення судових процедур та економії судового часу, розумності строків без загрози позбавити сторін права на справедливий суд, оскільки юридичний склад матеріально-правових підстав не вимагає повноцінного процесу доказування.

Проаналізовано існуючі матеріально-правові підстави стягнення аліментів на інших членів сім'ї з точки зору можливості застосування спрощених судових процедур та встановлено, що складний суб'єктний склад у зазначених справах, юридичний склад матеріально-правових

підстав позову, а також потенційна можливість пред'явлення зустрічного позову унеможливорює розгляд таких справ у порядку спрощеного судового чи наказного проваджень.

Список використаної літератури:

1. Красвітна Т. П. Зобов'язання подружжя по утриманню у сімейному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2019. 24с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. (№ 40-42). Ст. 492.
3. Голубева Н., Бут І., Полуніна О., Полюк Ю., Цал-Цалко Ю. Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права (в частині цивільно-процесуального права) : навч.-метод. посіб. [Електронне видання] Одеса : Фенікс, 2023. 190 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/26554>.
4. Бут І. О. Розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження в контексті забезпечення права особи на справедливий суд. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. Вип. 40. С. 74–77. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc40/19.pdf>.
5. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. Харків : Ксилон, 2008. 855 с.
6. Євко В. Ю. Право дружини на утримання під час вагітності та в разі проживання з нею дитини у віці до трьох років. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 154. С. 135–145. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.16>.
7. Постанова Верховного Суду України від 16 серпня 2017 р. у справі № 6-1111цс17 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68480656>.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду про відповідність Конституції України (конституційність) частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу України : від 29 жовтня 2024 р. № 1-п/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-24#n74>.
9. Притуляк В. М. Утримання чоловіком дружини, з якою проживає дитина : підстави та порядок надання допомоги. *Особливості розгляду сімейних спорів* : матеріали круглого столу м. Одеса, 17 жовтня 2016 р. Одеса, 2016. С. 85–86.
10. Волкова Н. В., Шкорупеев Д. А. Судовий розгляд і виконання рішень у справах про стягнення аліментів : монографія. Одеса : Фенікс, 2022. 192 с.

Kolechko D.M. Problematic procedural aspects of the collection and enforcement of alimony for spouses and other family members

The simplification of judicial procedures corresponds to the modern realities of life and the ongoing integration processes in Ukraine in accordance with the EU–Ukraine Association Agreement. Within the framework of adapting national legislation to European standards of justice, both procedural and substantive legal norms are being gradually reformed. At the same time, every procedural reform requires thorough consideration in terms of its appropriateness for achieving the main goal – ensuring the effective protection of rights, particularly in cases where the object of such protection involves essential social rights, such as the right to maintenance.

The current stage of active transformational change is a challenging period for the entire legal system, as it requires continuous scholarly research and monitoring of the consequences of legislative reforms, especially when the procedure for protecting rights is being altered. Therefore, this study represents both doctrinal scientific and practical interest.

The purpose of this scientific analysis is to examine the procedural aspects of filing and enforcing claims for the recovery of alimony for the maintenance of spouses and other family members, taking into account the feasibility of considering such claims within simplified judicial procedures – either order-based or simplified proceedings. The type of procedural proceeding depends on the substantive characteristics of the case (such as the composition of the parties, grounds of the claim, etc.) and determines the form of the court's decision, which, in turn, affects the procedure for its enforcement.

The objectives of the study are not only to analyze the existing procedural mechanism for hearing cases concerning all types of alimony obligations but also to conduct a scholarly assessment of such cases in light of the potential application of simplified judicial procedures, where the substantive legal grounds permit their use within procedural relations. Considering certain legislative changes in the institution of alimony obligations – particularly in cases involving spousal maintenance – in some instances, the use of order-based proceedings appears more logical, while in others, the general claim procedure remains the most appropriate.

Key words: alimony; spousal alimony; alimony obligations; alimony for other family members; writ proceedings; simplified proceedings; civil procedure.